

ВІДДІЛ ІСТОРІЇ ЗАРУБІЖНОЇ ФІЛОСОФІЇ: здобутки і перспективи

У 1960 — 1970-ті роки в Інституті було створено кілька нових відділів, які розширили тематику філософських досліджень в Україні. Зокрема, 1968 року з'явився відділ сучасної зарубіжної філософії, який очолив д-р філос. наук, проф. А. Аветисян. Незважаючи на цілком нейтральну назву відділу, передбачалося, що він вестиме активну ідеологічну боротьбу проти буржуазної філософії західного світу. Про цю спрямованість свідчить, наприклад, назва колективної монографії «Критика буржуазних теорій конвергенції капіталізму і соціалізму» (К., Наукова думка, 1974). Втім, слід віддати належне А. Аветисянові — він намагався укомплектувати відділ співробітниками, що знали іноземні мови і могли читати зарубіжні джерела мовою оригіналу. Від часів заснування у відділі працювали науковці, які згодом стали докторами наук і видатними фахівцями в осмисленні тенденцій західної і світової філософії. В першу чергу слід згадати Н. Поліщук, Є. Причепія, В. Танчера, В. Ляха. Пізніше у відділ прийшли О. Соболев, Я. Любивий, Б. Головка, Л. Ситніченко, К. Райда, А. Єрмоленко. Певний період часу сектор критики сучасної буржуазної філософії очолював В. Табачковський.

Незважаючи на те, що на відділ у першу чергу покладали завдання критики буржуазної філософії, високий науковий потенціал співробітників давав змогу не опускатися до огульної критики, а робити її змістовною, з посиланнями на першоджерела.

Завдяки тому, що співробітники відділу щорічно їздили до Москви для ознайомлення з іноземними філософськими джерелами, рівень їхньої обізнаності щодо течій і напрямків західної філософії був достатньо високим. Можна навести індивідуальні праці співробітників відділу, які свого часу визнавалися як такі, що мали значення для ознайомлення зі здобутками західної філософії. Це монографії Є. Причепія «Феноменологічна теорія свідомості Е. Гуссерля» (1971), В. Ляха «Критика інтуїтивізму сучасної буржуазної філософії» (1975), О. Соболев «Критика філософських концепцій американської «культурної антропології» (1978), Я. Любивога «Критичний аналіз філософії культури Томаса Еліота» (1982), А. Єрмоленка, К. Райди «Перетворені форми соціальної реальності» (1987) та ін. Слово «критика» в назвах не повинно вводити в оману, оскільки головним був змістовний аналіз зазначених течій. Як сказав колись редактор однієї з наших монографій: «Взагалі тут критики мало, але розумний про це промовчить, а дурень не зрозуміє».

Звичайно, доля відділу в різні часи складалася по-різному. Так, у 1975–1977 роках його приєднали до відділу історії філософії (який очолював тоді П. Манзенко) як сектор критики сучасної буржуазної філософії. Згодом відділ очолив А. Гордієнко, який з подачі партійних органів намагався зорієнтувати відділ на критику антикомунізму, і відповідно було створено сектор методологічних проблем контрпропаганди (керівник — В. Курганський). Це був період розпаду так званої «холодної війни», коли адміністрація Рейгана розпочала втілювати в життя проект «Істина», в якому Радянський Союз був представлений як «імперія зла». В період «розрядки» це протистояння набуло інших форм: почали говорити про загальнолюдські цінності, про те, що ми всі живемо на одній планеті, що слід зупинити гонитву ядерних озброєнь тощо. За часів М. Горбачова в працях відділу термін «буржуазна філософія» почали замінювати на термін «немарксистська» або «західна філософія». Таким чином, «критики задля критики» ставало дедалі менше, а в публікаціях віддавали належне тому, що було зроблено в зарубіжній філософії. Як приклад можна назвати монографії Н. Поліщук «Плюралізм і сучасна буржуазна філософія: Світоглядний аспект» (1985), В. Ляха «Рационализм и иррационализм в современной буржуазной социальной философии» (1986), Л. Ситніченко «Человеческое общение в интерпретации современной западной философии» (1990), працю С. Кошарного «Біля джерел філософської герменевтики (В. Дильтей і Е. Гуссерль)» (1992) та ін.

Після здобуття Україною незалежності відділ отримав назву «Відділ історії зарубіжної філософії» виходячи з того, що слід розширювати тематику історико-філософських досліджень. У відділі з'явилися два сектори: сектор англо-американської філософії (кер. В. Лях) і сектор західноєвропейської філософії (кер. А. Гордієнко). В цей час виходять такі праці: «История философии и культура» (за ред. А. Гордієнка, К., 1991), «Социальная перспектива (филос.-методол. анализ современ. зарубиж. концепций)» (за ред. А. Гордієнка,

К., 1992), «Реконструкція світоглядних парадигм (нові тенденції в західній філософії)» (за ред. В. Ляха, К., 1995).

У цей період також стало зрозуміло, що слід надати українському читачеві можливість ознайомитися з іноземними філософськими концепціями через переклади. Так, у часописі «Філософська і соціологічна думка» (1992, № 1–3) було подано переклад праці Е. Фрома «Психоаналіз і дзен-буддизм» (пер. В. Ляха, В. Курганського) з передмовою В. Ляха «Психоаналіз як мистецтво бути». В журналі «Філософські студії» за 1993 рік було опубліковано переклад праці Ф. Ферраротті «Zeitgeist наприкінці двадцятого століття» (пер. В. Ляха). Того ж року вийшов друком виконаний В. Ляхом переклад з англійської фрагмента з відомої книги керівника Інституту інформаційного суспільства (Японія) Й. Масуда «Інформаційне суспільство як постіндустріальне суспільство» під назвою «Комп'ютопія» (Філософська і соціологічна Думка, 1993, № 6). 1994 року в журналі «Генеза: філософія, історія, політологія» було надруковано переклад уривка з праці Д. Лайона «Інформація, ідеологія і утопія» (пер. В. Ляха). 1995 року опубліковано переклади кількох праць зарубіжних філософів: Й. Масуда «Гіпотеза про генезис Homo intelligent» (пер. В. Ляха, «Генеза», 1995, № 1(3)), О. Тофлера «Політичний мавзолей» (пер. В. Ляха, «Філософські Студії»: спецвипуск журналу «Генеза», 1995). Ці переклади мали на меті привернути увагу спільноти до пов'язаних із переходом розвинених країн світу до інформаційного суспільства тенденцій.

Тоді ж виникла ідея зробити дві збірки перекладів, в одній з яких мали бути репрезентовані течії і напрямки західної філософії, а в іншій — праці філософів соціального спрямування. Відповідно, 1996 року вийшли друком «Сучасна зарубіжна філософія: течії і напрями: Хрестоматія» (упоряд. В. Лях, В. Пазенок, К., 1996), а також «Сучасна зарубіжна соціальна філософія: Хрестоматія» (упоряд. В. Лях, К., 1996). Також одним із перших у вітчизняній філософській літературі осмислень комунікативного повороту в сучасній філософії стала праця Л. Ситніченко «Першоджерела комунікативної філософії» (К., 1996), в якій побачили світ україномовні переклади творів К.-О. Апеля, О.Ф. Больнова, М. Бубера, Ю. Габермаса, М. Риделя, К. Ясперса.

Наступним кроком у цій роботі співробітників відділу з першоджерелами стали переклади окремих праць зарубіжних філософів. Ідеться насамперед про праці видатних представників німецької, французької та англо-американської філософської думки. В плані осмислення місця філософії в сучасному світі та можливих її трансформацій важливе значення мав переклад збірника праць видатних філософів ХХ сторіччя під назвою «Після філософії: кінець чи трансформація?» (за ред. В. Ляха, К., 2000). У книзі йшлося як про можливість існування самої філософії, так і щодо її майбутніх іпостасей. Вражає сам добір авторів для цієї книги: Апель, Деріда, Фуко, Гадамер, Габермас, Ліотар, Рікер, Рорті, Тейлор та ін. Своєрідним продовженням цієї тематики є переклад праць Ю. Габермаса «Філософський

дискурс Модерну» (К., 2001), К.-О. Апеля «Дискурс і відповідальність: проблема переходу до постконвенціональної моралі» (К., 2009), Ю. Габермаса «Постметафізичне мислення» (К., 2011), Ю. Габермаса «До реконструкції історичного матеріалізму» (К., 2014), які було зроблено В. Купліним. У цих працях наголошено на необхідності конституювання нової філософської парадигми — парадигми мови, яка надаватиме нові підходи, погляди і способи розв'язання успадкованих від доби Модерн проблем ідентичності, індивідуальності, нового ставлення до традиції, релігії, перспектив можливого майбутнього.

Важливим внеском в осмислення досягнень сучасної німецької соціальної та політичної філософії стали переклади Л. Ситніченко виданих 1998 року виступів в Україні відомого німецького філософа О. Гьофе, які вийшли під назвою «Вибрані статті» (К., 1998), а також найбільш значущих праць О. Гьофе «Розум і право. Складові інтеркультурного правового дискурсу» (К., 2003) та «Демократія в епоху глобалізації» (К., 2002). В означених працях йдеться не лише про пошуки нового політичного «проекту сучасності», фундаментальної політичної антропології та філософії справедливості, а й про щире намагання О. Гьофе зрозуміти та теоретично досягнути в контексті прав людини складні та суперечливі процеси, пов'язані з демократизацією українського суспільства. Адже саме відповідям на запитання про такий проблематичний сьогодні універсальний сенс європейських принципів свободи і справедливості, а також застереженням проти моральних повчань та безпосереднього втручання філософії в життя і було присвячено як виступи О. Гьофе в Україні, так і його праці «Розум і право» та «Демократія в епоху глобалізації».

Значна частина зарубіжних першоджерел стала доступною для філософського загалу завдяки перекладам з французької. Це, зокрема, такі праці: Ж.-П. Сартр «Буття і ніщо: нарис феноменологічної онтології» (пер. В. Ляха, П. Тарашука, К., 2001), Р. Каюа «Людина та сакральне» (пер. А. Усик, за ред. В. Ляха, К., 2003), І. Лепп «Християнська філософія екзистенції» (пер. В. Ляха, О. Марштупенко, К., 2004). У плані дослідження філософської спадщини Ж.-П. Сартра має неабияке значення переклад праці Т. Андерсона «Дві етики Сартра: від автентичності до інтегрального гуманізму» (пер. В. Ляха), яку було опубліковано в журналі «Мультиверсум» у 2013–2015 роках.

Окремо заслуговують на увагу переклади, які ознайомлюють читача з останніми працями французьких філософів. Звичайно, сучасна французька філософія є різноманітною, в ній можна виокремити певні напрямки — політичну філософію, аналітичну філософію, соціальну філософію, історію філософії, тому ми намагалися подати різні підходи. Назвемо тільки три книги, репрезентативні для сучасної французької аналітичної філософії, політичної філософії й філософії культури та історії філософії. Перший напрямок репрезентує праця В. Декомба «Інституції сенсу» (пер., післямова, примітки О. Йосипенко, К., 2007), другий — книга М. Крепона «Європейські

іншості» (пер., післямова, примітки О. Йосипенко, К., 2011), третій — дослідження П. Адо «Покривало Ізиди» (пер., післямова та примітки О. Йосипенко, К., 2016). Остання книга є цінною своїм методологічним потенціалом, адже пропонує історикові філософії контекстуалізувати філософські дискурси (тексти, формули, афоризми) у «формах життя», які є переплетінням інтелектуальних традицій, історичних чинників, освітніх стандартів та інституційних механізмів функціонування знання та які визначають сенс і значення філософських висловлювань.

Отже, ця робота, пов'язана з перекладами праць західних філософів світового рівня, є важливою частиною здобутків відділу історії зарубіжної філософії. Зрозуміло, що саме такий вибір матеріалу для досліджень, осмислення і критичний аналіз порушених у зарубіжній філософії проблем дав співробітникам відділу змогу видавати монографії високого теоретичного рівня.

З 1996 по 1999 рік відділ історії зарубіжної філософії очолював член-кореспондент НАН України В. Пазенок, який підтримав характерну для співробітників відділу тенденцію щодо осмислення та аналізу праць західних дослідників у контексті проблем і викликів сьогодення. В цей період були підготовлені і вийшли друком такі колективні монографії: «Історія філософії: досвід теоретичної саморефлексії» (за ред. В. Пазенка, В. Ляха, вип. 1, К., 1998), «Суспільство на порозі XXI століття: філософське осмислення плінного світу» (за ред. В. Пазенка, К., 1999), «Феноменологія буття людини: сучасна західноєвропейська філософська рефлексія» (за ред. В. Ляха, К., 1999), «Гуманізм: сучасні інтерпретації та перспективи» (за ред. В. Пазенка, К., 2001).

З 1999 року і до сьогодні відділ очолює д-р філос. наук, проф. В. Лях. Під його керівництвом було виконано низку актуальних історико-філософських тем. На їх основі опубліковано колективні та індивідуальні монографії, зокрема, такі: «Світоглядно-методологічні інновації в західноєвропейській філософії» (відп. ред. В. Лях, К., 2001), «Свобода: сучасні виміри та альтернативи» (відп. ред. В. Пазенок, В. Лях, К., 2004), «Інформаційне суспільство у соціально-філософській ретроспективі та перспективі» (відп. ред. В. Лях, К., 2009), «Філософські дискурси раціональності» (відп. ред. В. Лях, К., 2010), «Ціннісні орієнтації сучасного інформаційного суспільства» (відп. ред. В. Пазенок, В. Лях, К., 2013); «Обґрунтування цінностей: сучасні філософські дискурси» (відп. ред. В. Лях, К., 2016). Також було видано низку індивідуальних монографій: К. Райда «Історико-філософське дослідження постекзистенціалістського мислення» (1998), О. Йосипенко «Від мови філософії до філософії мови. Проблема мови у французькій філософії другої половини XX — початку XXI століть» (К., 2012), С. Шевченко «Автентичність людського буття у філософії екзистенціалізму» (К., 2012).

У 2006 році при відділі за ініціативою В. Ляха було створено сектор історії східної філософії, який очолив канд. філос. наук О. Ярош. Науковці сектору, будучи обізнаними зі східними мовами (санскрит, японська, китайська, палі, іврит та деякі інші), започаткували на професійних засадах

вивчення головних напрямків стародавньої, середньовічної та новітньої східної філософії. Нині до складу сектору належать шість наукових співробітників, які встановили контакти зі своїми зарубіжними колегами. На базі сектору регулярно проводяться семінари дослідників східних філософій, ведеться підготовка аспірантів та здобувачів. Проблемне поле досліджень сектору охоплює основні філософські традиції Сходу, починаючи від давньоіндійської філософії й закінчуючи сучасними філософськими течіями у країнах Сходу. Тематика досліджень сектору включає проблематику визначення змісту, характеру й особливостей розвитку філософії на Сході; вивчення онтологічних, гносеологічних, антропологічних та етичних аспектів східних філософій; дослідження контактів і діалогу між філософськими традиціями Сходу і Заходу.

За час існування сектору співробітниками підготовлено значну кількість публікацій у вигляді статей, збірників та колективних і індивідуальних монографій. Зокрема, видано дві індивідуальні монографії: Ю. Завгородній «Рецепція індійської філософії в Україні: 1840-ві — 1930-ті роки. Лінія Вед» (К., 2013); А. Стрелкова «Буддизм: філософія порожнечі» (К., 2015), які стали підставою для захисту авторами докторських дисертацій.

Співробітники відділу історії зарубіжної філософії здійснюють наукове керівництво і консультування кандидатських та докторських дисертацій зі спеціальності 09.00.05 — історія філософії, викладають у вишах Києва (Київському Національному університеті ім. Тараса Шевченка, Національному університеті «Києво-Могилянська академія», Вищій школі філософії Інституту філософії НАН України, Національному авіаційному університеті, Київському державному інституті театрального мистецтва ім. І.К. Карпенка-Карого, Національному педагогічному університеті ім. М. Драгоманова, Київському університеті туризму, економіки та права і в Академії муніципального управління).

Відділ займається виданням фахового з філософських дисциплін альманаху «Мультиверсум» (заснований у 1998 році, головний редактор В. Лях). З часу його заснування було видано більш як 150 випусків. Також співробітниками відділу К. Райдою і С. Шевченком 2013 року організовано видання болгарсько-українських спецвипусків філософського журналу «Ідеї», а 2014-го — видання українсько-чеських спецвипусків чеського часопису «Ауспіції». Співробітники відділу активно співпрацюють з видавництвами та науковими часописами («Філософська думка», «Практична філософія», «Філософські обрії» (Полтавського педагогічного держуніверситету), «Трибуна» (Товариства «Знання» України), «Нова парадигма», «Вища освіта України», «Психологія і суспільство», «Політика і час», «Наукові записки КУТЕП», Наукові записки Національного університету «Острозька академія»).

Відділ має наукові контакти із зарубіжними науковими установами. Плідними та багаторічними є зв'язки з філософськими факультетами провідних університетів Німеччини — Рурського та Тюбінгенського. Саме там

перебувала на науковому стажуванні Л. Ситніченко, яка стала як перекладачем, так і науковим редактором перекладів праць таких провідних німецьких філософів, як О. Ґофе та Б. Вальденфельс. Важливим внеском до поглиблення німецько-українських філософських взаємин стали її виступи на методологічних семінарах та засіданнях кафедр політичної (м. Тюбінген) та практичної (м. Бохум) філософії, а також безпосередня та активна участь в організації виступів наших видатних німецьких колег в Україні. Особливого сенсу за умов сучасного інтересу німецьких інтелектуалів до суспільно-політичних та культурних процесів в Україні набуває співпраця нашої колеги з факультетом слов'янських мов університету м. Тюбінген.

Плідними та багатогранними є зв'язки науковців відділу з науковими установами Франції. Зокрема, О. Йосипенко неодноразово стажувалася за стипендією Дидро у Домі наук про людину та в Національному центрі книги у Парижі. Під час перебування у Парижі вона працювала у бібліотеках Дому наук про людину, св. Женев'єви та Франсуа Мітерана, брала участь у семінарах, конференціях, робочих зустрічах, присвячених проблемам історії ідей, історії філософії, філософії мови та методології дослідження в соціальних науках. З метою обміну науковими ідеями та публікаціями нею налагоджено контакти з В. Декомбом, професором *Школи вищих студій*; М. Крепоном, професором *Вищої нормальної школи*; С. Бранкою-Розоф, професором соціолінгвістики Університету *Париж III*; Л. Пенто, керівником досліджень *Центру європейської соціології при Національному центрі наукових досліджень*; а також встановлено контакти з Ф. Ворсом, керівником Національного центру наукових досліджень *Вищої нормальної школи*; професорами *Школи вищих студій в галузі соціальних наук* Ф. Урфаліно, Б. Карсенті, П. Буре, П. Анжелем, а також К. Тьєрселен, очільницею кафедри метафізики та філософії пізнання у *Колеж де Франс*. О. Йосипенко була також співорганізатором міжнародної наукової конференції «Персональна та соціальна автономія» за участі французьких філософів В. Декомба, С. Мішона, Б. Гнасуни (2008) та організатором міжнародної конференції «Інклюзивна концепція європейської ідентичності» за участі французького філософа М. Крепона (2011).

Подальший розвиток історико-філософської тематики відділ вбачає в розширенні кола проблем, які потребують розгляду в контексті їх еволюції, парадигмальних змін та трансформацій, розширенні міжнародних контактів, виходу наших публікацій на міжнародну арену. Для цього вже існують певні передумови. Співробітники відділу вважають, що лише такий підхід дасть змогу знайти адекватні відповіді на виклики сьогодення.

Лях, Віталій — доктор філософських наук, завідувач відділу історії зарубіжної філософії Інституту філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України. Сфера наукових інтересів — актуальні аспекти зарубіжної філософії, зокрема екзистенціальної філософії та неофрейдизму, проблеми постіндустріального та інформаційного суспільства, пошук нових типів раціональності.
